

В. І. Подов (Лисичанськ)

Про час заснування Бахмута

Міста, як і люди, мають свій день народження. Він, як правило, зафіксований в документах. Знати точну дату народження міста, справжню історію його розвитку дуже важливо для виховання почуття патріотичної гордості його жителів. І нічим не можна виправдати позицію тих, хто намагається завищити вік свого населеного пункту.

В останні роки набула поширення невірна дата заснування Бахмута — на 130 років раніше, ніж у дійсності. У центрі міста на щиті зображений старовинний герб, затверджений у 1811 р. Однак рукою сучасного художника він доповнений важливою деталлю — на гербі з'явилася дата заснування міста — 1571 р. Робилися спроби обґрунтувати її. «В Історії міст і сіл УРСР» зазначається: «У XVI ст. російський уряд створював на південній окраїні держави невеликі містечка-фортеці (сторожі), де розміщалися сторожові загони. В розпису Донецьких сторож, складеному в 1571 р., згадується й сторожа Бахмутська при гирлі Чорного Жеребця»¹. Не важко помітити: сторожі тут ототожнюються з укріпленими городками, що зовсім не обґрунтовано. На жаль, подібної ж думки дотримуються автори статей в УРЕ та ряді інших видань².

Щоб з'ясувати істину, звернемося до книги І. Беляєва «О сторожевой, станичной и полевой службе на Польской Украине Московского государства...» В ній вміщено як додаток й документи з теми. Так, у книзі повідомляється, що 1 січня 1571 р. Іван Грозний призначив головним начальником сторожової й станичної служби боярина князя М. І. Воронинського³.

У той час Російську державу захищали з півдня і південного сходу дві лінії окраїнних міст. Твердий кордон становила лінія, вздовж якої знаходилися Нижній Новгород, Муром, Мещера, Касимів, Рязань, Кашира, Тула, Серпухов і Звенигород. Передню лінію фортець Московської держави становили Алатир, Темников, Кадома, Шацьк, Рясцьк (Ряжськ), Донков, Єпифань, Пронськ, Михайлів, Дедилів, Новосиль, Мценськ, Орел, Новгород-Сіверський, Рильськ, Путивль. На південь від цієї лінії розміщувалися польові укріплення й засіки, що мали перешкодити підходу противника з півдня до столиці. Величезні простори на південь від цієї лінії з часів татаро-монгольської навали заселені не були. Для нагляду за південними степами і запобігання можливим набігам кримських татар і ногайців від названих вище міст-фортець направлялися в усіх напрямках свої роз'їзні (виділено нами.— В. П.) станиці й сторожі⁴.

На початку 70-х рр. XVI ст. усіх сторож було 73. Вони поділялися на 12 розрядів. До першого відносилися найбільш віддалені сторожі — Донецькі, тобто ті, що проходили вздовж Сіверського Донця. Їх було сім. Назвемо лише 3 з них: 5-а — Святогорська, 6-а — Бахмутська Усть Чорного Жеребця і 7-а — Айдарська⁵. На Донецькі сторожі направляли вартових з Путивля й Рильська. Вони несли дозорну службу з 1 квітня по 15 листопада (від сніга до сніга). Взимку небезпека нападу кочовиків практично виключалася.

Статут станичної й сторожової служби, розроблений князем Воронинським і затверджений царем 16 лютого 1571 р., вимагав: «... стояти

сторожем на сторожах с коней не сседаая, переменяясь и ездити по уро-чишам, переменяясь же направо и налево по два человека по наказам, каковы им наказы дадут восводы».

Наведені вище документи свідчать, що сторожі були роз'їзні, рухомі. До того ж, із статуту видно, що вершники мали нести службу верхи на конях, навіть спішуватися їм не дозволялося. Дуже важливо звернути увагу на таку вимогу статуту до вартових: «А станов им не делати, а огни класти не в одном месте. Коли кашу сварити и тогда огня в одном месте не класти дважды»⁶.

Отже, поняття «сторожа» означало групу вартових-вершників, що постійно пересувалася у певній місцевості. Вони несли таємну дозорну службу — спостерігали за противником. Якщо вартові бачили групу кочовиків, які просувалися до кордону держави, вони, нічим себе не виказуючи, повинні були мчатися до воеводи, що їх вислав, щоб сповістити його про небезпеку.

Кожна сторожа відповідала за певну смугу місцевості, що дорівнювала за довжиною приблизно одноденному кінному переходу. В розпису Донецьким сторожам 1579 р. вказувалися їх кордони. До Бахмутської сторожі входила смуга від гирла р. Тора до гирла р. Борової — більше ніж 60 верст. До того ж проходила вона по лівому берегу Сіверського Донця. І не випадково до її назви входило гирло річки Чорний Жеребець, що впадала в Донець з лівого боку. До речі, це питання свого часу дослідив відомий український історик Д. І. Багалій. Він дійшов висновку що «роз'їзди вздовж усієї течії Донця проходили на лівому його боці»⁷.

Отже, чи можна ототожнювати сторожі, і зокрема Бахмутську Усть Чорного Жеребця, з поселеннями? Зрозуміло, ні. Про яку фортецю може йти мова, якщо сторожам не дозволялося вбити кілок, поставити курінь, щоб сховатися від дощу? Звідси випливає, що твердження, начебто Бахмут було засновано в 1571 р. ажніак не обгрунтоване. Навіть будівництво Білгородської смуги — оборонної лінії на півдні Російської держави — було закінчене в основному лише наприкінці 40-х років XVIII ст. У той період виник ряд нових фортець: Воронеж (1586 р.), Білгород (1598 р.), Тамбов і Козлов (1636 р.), Короча (1638 р.), Новий Оскол (1647 р.), Острогозьк (1653 р.), Харків (1655 р.), Охтирка (1657 р.)⁸. До виникнення Бахмута пройде ще багато років.

На щастя, до нас дійшли справжні документи, що свідчать про реальне, а не міфічне заснування Бахмута. Факт народження нового населеного пункту зафіксований в ході розслідування суперечки між донськими козаками та Ізюмським полком, під час якої кожна із сторін претендувала на виключне право володіння новим Бахмутським солепромислом.

У грамоті Петра I від 14 жовтня 1704 р. ізюмському полковнику Федору Шидловському зазначалося: «А в прошлом-де 1701 году торские жители обыскали место в дачах Изюмского полка, на речке Бахмут, где соль варить прибыльнее торского, и с того города Тору без нашего Вам государственного указа и без твоего ведома перешли все жить на речку Бахмут; також из того Изюмского полка, из городов и иных черкасских полков жители черкасы перешли в то место жить многие, также и русские всяких чинов и служилые люди, и крестьяне пришли многие и живут самовольно и службы никакой не несут и тебе чиниться непослушны»⁹.

Відповідно до царської грамоти від 14 серпня 1702 р. з Білгорода на річку Бахмут для перепису жителів нового населеного пункту було направлено поручика Петра Язикова. За підсумками обстеження він подав «описные книги, сказки и чертежь». В описових книгах повідомлялося, що «на новопоселенном месте на реке Бахмуте жителей русских: торских, маяцких и иных разных городов 36 человек; черказ Изюмского полку: торских, маяцких жителей 112 жителей, донских казаков 2 чело-

века. У тех у всех жителей: 29 солеварных колодезей, 49 дворов, 49 изб, 11 анбаров, 48 куреней и землянок»¹⁰.

Таким точним, різнобічним даним про час заснування, які має у своєму розпорядженні Бахмут, може позаздрити багато старих міст. Усе про нього окреслено чітко: рік народження — 1701, виник не за велінням згори, а стихійно, за волею заповзятливих людей; соціальний склад населення — вільні міщани й козаки, національний склад — українці й росіяни. Всього у Бахмуті в 1702 р. проживали 150 чол. Рід їх занять—солеваріння.

Отже, Артемівськ (колишній Бахмут), що став великим промисловим центром Донецької області, відзначив своє 290-річчя.

¹ Історія міст і сіл УРСР: Донецька обл.— К., 1970.— С. 151.

² Укр. Рад. енциклопедія.— К., 1974.— Т. 1.— С. 256; Книга о Донбассе.— Донецьк, 1977.— С. 181.

³ Беляев И. О сторожевой, станичной и полевой службе на Польской Украине Московского государства за царя Алексея Михайловича.— М., 1846.— С. 7.

⁴ Там же.— С. 9.

⁵ Там же.— С. 12.

⁶ Там же.

⁷ Бага лей Д. И. Очерки из истории колонизации и быта Украины Московского государства.— М., 1887.— С. 93.

⁸ Советская историческая энциклопедия.— М., 1962.— Т. 2.— С. 215.

⁹ Записки Одесского общества истории и древностей.— Одесса, 1844.— Т. 1.— С. 352.

¹⁰ Там же.— С. 353.

І. М. Кулинич (Київ)

Як і коли з'явилися шведські колонії в Південній Україні

Після зруйнування Запорізької Січі російська імператриця Катерина II доручила своєму фавориту князю Г. О. Потьомкіну терміново заселити причорноморські та приазовські степи, названі Новоросійським краєм. У всі європейські країни були розіслані царські емісари, які вербували там бажуючих оселитися на півдні України та в Нижньому Поволжі. «Потьомкін,— зазначав Г. Писаревський,— зайнятий тоді влаштуванням Новоросійського краю, охоче приймав туди і російських втікачів, і покидьків західноєвропейського суспільства і всерйоз замислювався над тим, щоб поселити в Криму навіть біглих англійських злочинців і каторжників, вирішив скористатися цими обставинами з метою колонізації дорученого йому краю»¹.

На прохання Потьомкіна Катерина II у 1781 р. видала указ про переселення з мизи (хутора) Гогенгольм (острів Даго, Ліфляндія)* шведських селян у Новоросійський край. Цим займався полковник Іван Синельников, який 9 липня того ж року виїхав у Ревель, де вимагав надіслати з ним на о. Даго спеціальних чиновників для перепису селян, яких мали переселяти в Україну. Місія Синельникова увінчалася цілковитим успіхом.

Потьомкін поставив перед шведськими переселенцями такі умови: 1. В Новоросійській губернії для кожної сім'ї буде виділено по 60 дес. родючої землі. 2. Протягом перших чотирьох років вони не сплачуватимуть податки, а потім платитимуть їх нарівні з «державними поселенцями». 3. На спорудження будинків та первісне облаштування їм будуть видані державні будматеріали та грошова допомога